

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KREITI YA 12

SEPEDI LELEME LA GAE (HL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

DIBATSELA 2024

MEPUTSO: 70

NAKO: Diiri tše 2

Palomoka ya matlakala a dipotšišo ke 11.

DITAELO LE TSHEDIMOŠO

1. Lephephe le, le arotšwe ka DIKAROLO TŠE THARO, e lego YA A, YA B le YA C.

KAROLO YA A: Tekatlhaologanyo (30)

KAROLO YA B: Kakaretšo (10)

KAROLO YA C: Dibopego le melao ya tšhomišo ya polelo (30)

2. Bala ditaelo KA MOKA ka tlhokomelo.

3. Araba dipotšišo KA MOKA.

4. Thoma KAROLO YE NNGWE le YE NNGWE letlakaleng LE LEFSA.

5. Thala mothalo ka morago ga KAROLO YE NNGWE le YE NNGWE.

6. Dikarabo di nomorwe go swana le dipotšišo.

7. Tshela mothalo ka morago ga karabo YE NNGWE le YE NNGWE.

8. Hlokomela mopeleto le tthamo ya mafoko.

9. Nako yeo e akanywago ge go arabja lephephe le e ka ba ka tsela ye:

KAROLO YA A: Metsotso ye e ka bago ye 50

KAROLO YA B: Metsotso ye e ka bago ye 30

KAROLO YA C: Metsotso ye e ka bago ye 40

10. Ngwala ka bothakga le ka mongwalo wa go balega.

KAROLO YA A: TEKATLHAOLOGANYO**POTŠIŠO YA 1**

- 1.1 Bala ka tlhokomelo setšweletšwa sa ka tlase gore o kgone go araba dipotšišo tša go latela. _

SETŠWELETŠWA SA A**BANA BA MOTHO BA NGWATHELANA HLOGWANA YA TŠIE**

1	Batho ga re lekane re se meno. Batho ba bangwe ba bolawa ke mokhora mola ba bangwe ba topa tša fase ebile ba sa kgone go iphepa gotee le malapa a bona. Se se hlolwa ke ditheko tša godimo tša dijo, ekonomi ye e tekatekago ya naga le tlhokego ya mešomo. Go tloga mafelelong a bomengwaga ya 1800 go ile gwa thoma go runya dipanka tša dijo lefaseng ka bophara tše moreromogolo wa tšona e lego go abela bahloki dijo. Matšatšing a lehono dipanka tše tša dijo ke mothopo wo bohlokwa go bao ba se nago dijo. Gabjale di dirišwa dinageng tša go feta tše 40 mo lefaseng.	5
2	<i>FoodBank South Africa (FBSA)</i> e sa le setlaboswana ka mo nageng ka ge e thomile ka ngwaga wa 2019. Ka go hloma dipanka tše tša dijo ka mo nageng mmušo wa Afrika-Borwa o itaeditše go se be monakhora yo a sa bonego monatlala . Go šetše go na le dipanka tša dijo Kapa Bohlabela, Kapa Bodikela, Gauteng le KwaZulu-Natal gomme di gare di kekela diprofenseng ka moka tša Afrika-Borwa. Ruri! Tlala le phepompe tše e lego tlhobaboroko ka mo nageng di tla ya moletemohlaelathupa.	10 15
3	Kgoro ya Tlhabollo ya Leago ke yona ye e rwelego maikarabelo a go sepetša dipanka tše. Godimo ga fao e tsentšha letsogo go kgonthišiša gore dijo di dula di le gona dipankeng tše go tšwetša pele kabo ya tšona go bahloki. Dipanka tše di thekgwa gape le ke dikgwebo tše di fapanego le mekgatlo ye e sa šomelego letseno bjalo ka dikereke. Go neelwa ka dijo le tšhelete ya go reka dijo go thuša bahloki. Tshenyo ya dijo ka malapeng le yona e a fokotšega ka gore ka malapeng a a nago le pelotlhomogi ge go na le dijo tše dintši di išwa dipankeng tše. Go botse bjang go bona bana ba motho ba ngwathelana hlogwana ya tšie!	20 25
4	Batho ba ba nago le maswanedi a go hwetša dijo go tšwa dipankeng tša dijo ke ditšhiwana, batho ba ba nago le bothata bja tšhelete ebile go le boima go bona go iphepa le go fepa malapa a bona. Se se ka hlolwa ke go se šome, go amogela mogolo wa fase goba mphiwafela wa mmušo. Bontši bja batho ba ba tshepile mmušo goba dipanka tša dijo gore ba tle ba kgone go ja dijo tša phepo le go phela. Dipanka tše ke tšona di tšeago maikarabelo a go netefatša gore batho ba ba amogelago dijo ke ba ba nago le maloka a go di hwetša go ya ka dinyakwa tše di beilwego. Go atlega ga lesolo la dipanka tše tša dijo go diatleng tša batho ba ba di šomelago le baamogedi ba dijo go tšwa dipankeng tše ka ge ba swanetše go tshepagala.	30 35

5	Gagabo monna ke mo a robalago boroko. Batho ba go dula mebileng le bona ba hwetša dijo go tšwa dipankeng tše gobane gantši ka lebaka la go hloka madulo ba tlalelwa ke noka ka ge go se na mo ba ka hwetšago dijo ka mehla. Dipanka tše di kgonthišiša gore ga ba bolawe ke tlala ka go ba fa dijo, ditirelo tša go swana le go ba katišetša mešomo, diaparo le go ba nyakela madulo gore ba be le fao ba dulago gomme ba kgone go ikemela ka bobona. Dipanka tše di fa le bana ba ba nago le phepompe gammogo le malapa a bobona dijo tša phepo gore tlala e tšwe ka kgoro. Phepompe e ka hlolwa ke ge batswadi ba phela ka bohloki ka lebaka la go se šome gomme bana ba sa hwetše dijo tše di lekanego le gona tša phepo.	40 45
6	Maloko a mangwe a setšhaba a a hlokago thušo ya tšhoganetšo ya dijo eupša a se a ingwadišetša go hwetša dijo a swanetše go hwetša tumelelo pele go tšwa go Kgoro ya Tlhabollo ya Leago. Ge a hweditše tumelelo ye, batho ba ba šomago dipankeng tše ba tla ba amogela ka atla tše pedi ka ge bjale ba na le maswanedi. Ka go realo motho a se metše bohloko ge a šitwa ke go hlakantšha dilo ka gore therešo gona ngwana yo a sa llogo o hwela tharing. Ditumišo di lebišwa go mmušo wa Afrika-Borwa wo o hlokomelago setšhaba sa wona ka mešogofela.	50 55

[Mothopo: Boitlhamelo bjo bo nago le dinyakišišo]

- 1.1.1 Go tšwa TEMANENG YA 1 tsopola mebolelwana ye e laetšago go re:
- (a) Batho ba bangwe ba ja ba lahla. (1)
- (b) Batho ba bangwe ba a diila. (1)
- 1.1.2 Ka morago ga go bala TEMANA YA 1, laetša mabaka A MARARO a go dira gore batho ba palelwe ke go ithekela dijo. (3)
- 1.1.3 Go tšwa TEMANENG YA 2 efa lentšu la go laetša gore dipanka tša dijo ga se kgale di le gona mo Afrika-Borwa. (1)
- 1.1.4 Akaretša TEMANA YA 2 ka dintlha TŠE PEDI. (2)
- 1.1.5 Go ya ka TEMANA YA 2 hlatholla seema se se kotofaditšwego o be o laetše le ka fao se gatago/se sa gatego ka mošito o tee le go hloma dipanka tša dijo mo Afrika-Borwa. (2)
- 1.1.6 Laetša ka mo Maafrika-Borwa a nago le kwelobohloko ka gona go ya ka TEMANA YA 3. (1)
- 1.1.7 Ka morago ga go bala TEMANA YA 4 laetša dinyakwa TŠE THARO tše di dirago gore motho a be le maswanedi a go hwetša dijo go tšwa dipankeng tša dijo. (3)

- 1.1.8 Ka ntle le go fa batho dijo, re alele mehola YE MEBEDI ya dipanka tša dijo go ya ka TEMANA YA 5. (2)
- 1.1.9 Na o bona e le ditlhohlo dife tše dipanka tša dijo di ka itemogelago tšona mošomong wa tšona? Efa dintlha TŠE PEDI. (2)
- 1.1.10 Na ke ntlha goba kakanyo fela gore mmušo wa Afrika-Borwa ke monakhora yo a bonago monatlala? Fahlela ka dintlha TŠE PEDI. (2)
- 1.2 Lekodišiša seswantšho se sa ka tlase gore o kgone go araba dipotšišo.

SETŠWELETŠWA SA B[Mothopo: <https://www.ntfb.org>][Mothopo: <https://www.sweetwaternow.com>]

[Mothopo: encrypted-tbn0.gstatic.com/tatic.com][Mothopo: www.ccjd.org.za]

- 1.2.1 Kgetha karabo ya maleba. Lefelo le le tšweletšwago ke SESWANTŠHO SA 1 SETŠWELETŠWENG SA B ke:
- A Botšweletšo bja dijo
 B Bobolokelo bja dijo
 C Lebenkele la dijo
 D Bolahlelo bja dijo (1)
- 1.2.2 Efa tiragalo ya SESWANTŠHO SA 3 SETŠWELETŠWENG SA B. (1)
- 1.2.3 Bapetša se se tšwelelago TEMANENG YA 3 SETŠWELETŠWENG SA A le SESWANTŠHO SA 1 SETŠWELETŠWENG SA B. (2)
- 1.2.4 Ka dintlha TŠE PEDI hlaloša ponelopele ya gago o lebeletše SESWANTŠHO SA 2. (2)
- 1.2.5 Ka dintlha TŠE PEDI re alele molaetša wo o tšweletšwago ke SETŠWELETŠWA SA B. (2)
- 1.2.6 Na maikutlo a gago ke afe mabapi le tiragalo ya SETŠWELETŠWA SA B? Fahlela karabo ya gago. (2)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KAKARETŠO**POTŠIŠO YA 2**

Akaretša setšweletšwa se sa ka tlase ka mantšu a gago ka go kgoboketša dikgopolokgolo tše di laetšago **mekgwa ya maleba ya go ithuta**.

ELA HLOKO:

1. Kakaretšo ya gago e be le dintlha tše 7 gomme e se fete mantšu a 90.
2. Ngwala ka tsela ya temana.
3. Se ngwale hlogo ya kakaretšo.
4. Bontšha palo ya mantšu mafelelong a kakaretšo.
5. Kakaretšo e be ka mantšu a gago.

SETŠWELETŠWA SA C**MEKGWA YA GO ITOKIŠETŠA DITLHAHLOBO**

Ka ge batho ba sa swane, go bohlokwa gore motho yo mongwe le yo mongwe, a tsebe mekgwa ye mekaone ya go itokišetša ditlhahlobo. Motho ge a dutše a ithuta o ba le maitemogelo a mekgwa ye. Tšhomišo ya maleba ya go itokišetša go ngwala ditlhahlobo e bohlokwa. Go na le mekgwa ye mentši ye motho a ka itokišetšago ditlhahlobo ka yona.

Le ge go na le mekgwa ya go fapafapana ya go bala, go bohlokwa gore batho ba thušane. Ye nngwe ya ditsela tše barutwana ba ka thušanago ka tšona ke go bala ka seboka. Se se tla ba thuša go gopotšana tše ba di badilego le go gakollana ka tše ba di lebetšego. Ke ka lebaka le bagologolo ba rego bobedi bo bolaya noga ebile sedikwa ga se na bogolo. Go thoma go ithuta nako e sa le gona le gona go thuša go efoga go ithuta tshedimošo ye ntši ka nako ye kopana. Se se tla thuša gore motho a kgone go lemoga le go gatelela tshedimošo ya maleba.

Morago ga go bala karolo ye e itšego, go bohlokwa gore motho a akaretše dikgopolokgolo ka mantšu a gagwe. Go ruta ba bangwe go thuša motho go gatelela tshedimošo ye a ithutilego yona le go e otlela hlogong gore a e gopole gabonolo. Motho a ka kgonthiša gore o šomiša maphephepotšišo a mengwaga ye e fetilego go itlwaetša go araba dipotšišo le go kgonthišiša gore o kwešiša se a ithutilego sona. Se se tla thuša gore a tiwaele sebopego sa maphephepotšišo le mehuta ya dipotšišo tše di ka botšišwago ka nako ya tlhahlobo.

Go kwešiša tshedimošo le go e gopola go ka thumeletšwa gape le ka go šomiša dithuši tša go bonwa bjalo ka diswantšho. Tikologo ya go ithuta ye e beakantšwego gabotse, ya go ba le seetša le go hloka lešata e loketše go ithuta. Ke tshwanelo gore barutwana ba tšwelele ditlhahlobong ka ge thuto e le bokamoso bja bona.

[Mothopo: Boitlhamelo bjo bo nago le dinyakišišo]

KAROLO YA C: DIBOPEGO LE MELAO YA TŠHOMIŠO YA POLELO

- Dithekniki tša papatšo le khathune.
- Tlotlontšu le tšhomišo ya polelo.
- Dibopego tša lefoko.
- Temogo ya tšhomišo ya polelo ka tsinkelo.

POTŠIŠO YA 3

Lebeledišiša papatšo ye ya ka tlase gore o tle o kgone go laetša mabokgoni a tlhathollo ya ditšweletšwa tša go balwa le go bogelwa ka go araba dipotšišo.

SETŠWELETŠWA SA D

REKA BANEX SEBOLAYA DITWATŠI SA MAKGONTHE, MOGWERWA WA BAILATŠHILA!

Ka lerotholodi le tee fela, malwetšhi a tšhaba parapara!

3.1 Kgetha karabo ye e nepagetšego. Sebapatšwa ke sesepe sa go hlapa:

- A Meno
- B Hlogo
- C Diatla
- D Maoto

(1)

- 3.2 Na papatšo ye e lebišitšwe go bomang? (1)
- 3.3 Efa botee bja ditho tša mmele tše di tšwelelago papatšong o be o laetše gore ke la legoro lefe. (2)
- 3.4 Tšweletša tirišo ya fonte ye kgolo le ye nnyane papatšong ye. (2)
- 3.5 Hlaloša tirišo ya sefapano papatšong ye. (1)
- 3.6 Hlatholla lebaka le le dirago gore Banex e be lenaba la ditwatši? (1)
- 3.7 Na o a dumela gore mmapatši o kgonne go goga šedi ya bareki papatšong ye? Efa dintlha tše PEDI. (2)
- [10]**

POTŠIŠO YA 4

Lebeledišiša khathune ye ya ka tlase gore o tle o kgone go laetša mabokgoni a tlhathollo ya ditšweletšwa tša go balwa le go bogelwa ka go araba dipotšišo.

SETŠWELETŠWA SA E

[Mothopo: www.garyvarvel.com]

- 4.1 Kgetha karabo ya maleba. Kalo/Peakanyo ya khathune ye e tšweletša lefelo la:
- A Bohlatswetšo bja difatanaga
  - B Bolokišetšo bja difatanaga
  - C Borobalelo bja bašomi
  - D Bohlapelo bja bašomi
- (1)
- 4.2 Tsopola polelo ya kgethologanyo go tšwa khathuneng ye. (1)
- 4.3 Efa tswalano gare ga polelosefahlego ya monna yo a emeletšego le pudula ya 1. (2)
- 4.4 Efa neolotšisime/leinahlangwa go tšwa khathuneng o be o hlaloše gore ke ka lebaka la eng le bitšwa bjalo. (2)
- 4.5 Ke molaetša ofe wo o tšweletšwago ke mothadi wa khathune ye. Efa dintlha TŠE PEDI. (2)
- 4.6 Na seemo sa monna wa pudula ya 2 se tšweletša maikutlo afe? Fahlela karabo ya gago. (2)
- [10]**

POTŠIŠO YA 5

Badišiša setšweletšwa se sa ka tlase gore o tle o kgone go laetša mabokgoni a kwešišo ya diboego le melao ya tšhomišo ya polelo ka go araba dipotšišo.

SETŠWELETŠWA SA F**TSOGA O ITIRELE!**

- 1 Tlhokego ya mešomo e iphile maatla ka nageng. **Morutiši o re: 'Bafsa ba bantši ba ebela le mebila ka lebaka la go hloka mešomo.'** Se ke tlhobaboroko ka ge se sa ame bafsa fela se ama le batho ba bagolo. Batho bona ba na le mabokgoni a go fapana a ba sa lemogego gore ba na le ona gomme ba ka a diriša go iphediša. Ka lehlakoreng le lengwe mmušo le wona o hlohleletša batho go ithomela dikgwebo gore ba kgone go itirela letseno ba se tshepe wona fela. 5
- 2 Ge motho a rata go thoma kgwebo, a dire peakanyo ya yona pele. A ngwadiše kgwebo ya gagwe le Kgoro ya Kgwebo le Intasteri gore a hwetše lengwalo la tumelelo ya go rekiša. Lona le thuša motho go rekiša ka tokologo. Motho a dire kgopelo ya mašeleng go baabi ba mašeleng gore a kgone go reka didirišwa le dibapatšwa tša gagwe ka ge tšona e le monwana le lenala. Lengwalo la tumelelo ya go rekiša le thuša gape le gore motho a se ke a swara bothata ge a nyaka go adima ka ge ba tla be ba bona gore kgwebo ya gagwe e molaong. Motho a ngwadiše kgwebo ya gagwe le inšorenseng go e šireletša kgahlanong le bohodu le tshenyo ye e ka hlolegago. Batho ba tsebe gore kgwebo e ka ba le ditlhohlo gomme ba se fele pelo ka ge kgotlelelo e tswala katlego. 10 15

Mothopo: Boitlhamelo]

- 5.1 Ngwala gore leina le 'tlhokego' ke la mohuta mang. (1)
- 5.2 Tsopola lehlathi lefokong la 1 o be o tšweletše tirišo ya lona. (2)
- 5.3 Ngwala lefoko le le kotofaditšwego ka polelotharedi. (1)
- 5.4 Hlatholla tšhomišo ya lentšu le 'bona' mothalading wa 3. (2)
- 5.5 Laetša lekopanyi lefokong le le thaletšwego o be o fe le tirišo ya lona. (2)
- 5.6 Šomiša lentšu le 'swara' mafokong A MABEDI a go fapana le ka mo le šomišitšwego ka gona temaneng go laetša ditlhalošo tša go fapana. (2)

[10]

PALOMOKA YA KAROLO YA C: 30
PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 70